

Įrodinėjimo standarto paieškos Lietuvos Respublikos civiliniame procese

Vytautas Nekrošius

<https://orcid.org/0000-0002-0869-8840>
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedros profesorius
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 236 6170
El. paštas: vytautas.nekrošius@tf.vu.lt

Jurgis Bartkus

<https://orcid.org/0000-0002-2603-7149>
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedros vyresnysis lektorius
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 236 6170
El. paštas: jurgis.bartkus@tf.vu.lt

Search for a Standard of Proof in the Lithuanian Civil Procedure

Vytautas Nekrošius

(Vilnius University (Lithuania))

Jurgis Bartkus

(Vilnius University (Lithuania))

Summary. The article analyses the issues related to the standard of proof in the Lithuanian civil procedure. The study reveals that the social school of the civil procedure, on which the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania is based, and the objective of establishing the substantive truth justify the application of the *intime conviction* standard in Lithuanian civil proceedings.

The first part of the article analyses the historical sources of the Lithuanian civil procedure law which lead to the conclusion that, since the 19th century, the Lithuanian civil procedure has followed the ideas based on the social civil procedure school.

The second part reveals that the concept of substantive truth, which means that the Court is fully or almost fully satisfied as to the correctness of the decision to be given in a case, has the closest connection with the social civil procedure school. This notion of truth determines a specific standard of proof, i.e., the application of the *intime conviction* standard.

In the third part, by taking into account the social school of the civil procedure, the purpose of substantive truth and the provisions of the Lithuanian Code of Civil Procedure, it is concluded that the standard of *intime conviction* must be applied in Lithuanian civil proceedings.

The fourth part reveals the Case Law of the Supreme Court of Lithuania concerning the standard of proof and its developments.

Keywords: standard of proof, substantive truth, school of social civil procedure, evidence

Received: 25/03/2024. Accepted: 26/06/2024

Copyright © 2024 Vytautas Nekrošius, Jurgis Bartkus. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įrodinėjimo standarto paieškos Lietuvos Respublikos civiliniame procese

Vytautas Nekrošius

(Vilniaus universitetas (Lietuva))

Jurgis Bartkus

(Vilniaus universitetas (Lietuva))

Santrauka. Straipsnyje analizuojama problematika, susijusi su įrodinėjimo standartu Lietuvos civiliniame procese. Tyrimė atskleidžiama, kad socialinio civilinio proceso mokykla, kuria grindžiamas Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, ir materialiosios tiesos nustatymo tikslas leidžia pagrįsti, kad Lietuvos civiliniame procese turi būti taikomas pagrįsto įsitikinimo standartas.

Pirmoje straipsnio dalyje analizuojami istoriniai Lietuvos civilinio proceso teisės šaltiniai, kurie leidžia padaryti išvadą, kad nuo XIX a. Lietuvos civilinis procesas vadovavosi idėjomis, pagrįstomis socialinio civilinio proceso mokykla.

Antroje straipsnio dalyje atskleidžiama, kad glaudžiausią ryšį su socialinio civilinio proceso mokykla turi materialiosios tiesos samprata, kuri reiškia, kad teismas yra visiškai arba beveik visiškai įsitikinęs byloje priimamo sprendimo teisingumu. Ši tiesos samprata nulemia konkretaus įrodinėjimo standarto – pagrįsto įsitikinimo taikymą.

Trečioje straipsnio dalyje, atsižvelgus į socialinio civilinio proceso mokyklą, materialiosios tiesos nustatymo tikslą ir ištyrus Lietuvos civilinio proceso kodekso nuostatas, daroma išvada, kad Lietuvos civiliniame procese turi būti taikomas pagrįsto įsitikinimo standartas.

Ketvirtoje straipsnio dalyje atskleidžiama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, susijusi su įrodinėjimo standartu, jos pokyčiai.

Pagrindiniai žodžiai: įrodinėjimo standartas, materialioji tiesa, socialinio civilinio proceso mokykla, įrodinėjimas.

Įvadas

Įrodinėjimo standartą galima apibūdinti kaip tam tikrą įstatymo, teismų praktikos ar teisės doktrinos nustatytą įrodymų pakankamumo ir teisėjo įsitikinimo laipsnį, kurį pasiekus bylą nagrinėjantis teismas konstatuoja, kad ginčytina aplinkybė yra nustatyta arba paneigta. Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti ir atskleisti, koks įrodinėjimo standartas yra ir turėtų būti taikomas Lietuvos civiliniame procese. Įrodinėjimo standarto problematika civiliniame procese yra viena iš centrinių temų, nes nuo to, koks standartas yra pripažįstamas, priklauso ir atsakymas į klausimą, ar teismo sprendimas konkrečioje byloje gali būti laikomas pagrįstu ir – kas ne mažiau svarbu – teisingu. Konkretaus įrodinėjimo standarto pripažinimas civiliniame procese priklauso nuo įvairių kriterijų, tačiau galima išskirti du svarbiausius kriterijus, kurie bus analizuojami šiame straipsnyje: (1) civilinio proceso teisės mokykla, kuria grindžiama valstybės civilinio proceso teisė; (2) tiesos samprata, kuri yra pripažįstama valstybės civilinio proceso teisėje. Kaip bus parodyta toliau, skirtingos mokyklos ir skirtingos tiesos sampratos suponuoja skirtingą požiūrį į įrodinėjimo standartą.

Straipsnio tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai: (1) identifikuoti ir atskleisti civilinio proceso teisės mokyklą, kuria yra grindžiamas šiuolaikinis Lietuvos civilinis procesas, ir su ja susijusį įrodinėjimo standartą. Šiam uždaviniui įgyvendinti yra būtina pasitelkti istorinę Lietuvos civilinio proceso analizę ir ištirti, kaip istorinė Lietuvos civilinio proceso raida nulėmė konkrečios civilinio proceso mokyklos pasirinkimą; (2) apžvelgti teisės doktrinoje aptinkamas tiesos sampratas ir su jomis susijusius įrodinėjimo standartus; (3) atsižvelgiant į civilinio proceso teisės mokyklą, kuria yra grindžiamas šiuolaikinis Lietuvos civilinis procesas, ir Lietuvos civiliniame procese pripažįstamą tiesos sampratą, identifikuoti, koks įrodinėjimo standartas įtvirtintas Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau – CPK) (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 2002); (4) ištirti ir kritiškai įvertinti Lietuvos Aukščiausiąjame Teisme (toliau – LAT) pripažįstamą įrodinėjimo standartą.

Tyrimo objektas – įrodinėjimo standartas Lietuvos civiliniame procese.

Tyrimo metodai – tyrimui pasitelkiamas doktrininis metodas, grindžiamas tradicinių teisės šaltinių analize, kuria siekiama įvykdyti išsikeltą tyrimo tikslą. Siekiant įvykdyti išsikeltą tikslą – atskleisti, koks įrodinėjimo standartas yra ir turėtų būti taikomas Lietuvos civiliniame procese – tyrime pasitelkiama pozityvioji teisė ir teisės doktrina. Papildomai tyrime naudojamas teismų praktikos, t. y. realistinis, tyrimo metodas, t. y. neapsiribojama išimtinai pozityviaja teise, bet remiamasi ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, kuri aiškina ir taiko įrodinėjimo standartą Lietuvos civiliniame procese. Pirmam uždaviniui įgyvendinti pasitelkiamas ir istorinis metodas, t. y. analizuojama Lietuvos civilinio proceso teisės istorinė raida. Istorinei analizei pasirinkti keli teisės šaltiniai: Trečiasis Lietuvos Statutas, Rusijos imperijos civilinės teisenos įstatymas, 1964 m. LTSR civilinio proceso kodeksas, šiuolaikinis CPK ir jo kūrimo istorija.

Nagrinėjamos temos aktualumas ir ištyrimo laipsnis – įrodinėjimo standarto aktualumą pagrindžia tai, kad su šiuo proceso institutu susiduriama kiekvienoje civilinėje byloje, kurioje keliamas faktų nustatymo klausimas. Be to, kaip bus parodyta toliau, Lietuvos civilinis procesas iki šiol nepasižymi vienoda įrodinėjimo standarto samprata, todėl šio klausimo kėlimas gali prisidėti prie bendros teismų praktikos formavimo Lietuvos Respublikoje. Šią temą Lietuvoje detaliau yra analizavęs V. Mikelėnas (Mikelėnas, 2005), tačiau detalesnė įrodinėjimo standarto mokslinė analizė, apimanti po 2005 m. atsiradusią teismų praktiką, Lietuvos teisės doktrinoje nebuvo atlikta. Įrodinėjimo standarto klausimas bendrais bruožais yra paliečiamas Lietuvos civilinio proceso teisės vadovėliuose (žr. Driukas, Valančius, 2006; Laužikas *et al.*, 2003; Mikelėnas *et al.*, 2020). Tačiau vadovėliuose pateikta analizė yra mokomojo pobūdžio, o įrodinėjimo standarto istorinės, tradicinės ištakos nebuvo detaliai tiriamos.

Tyrimo originalumas – šis straipsnis originalus tuo, kad autoriai, pasitelkę CPK, teisės doktrinos ir teismų praktikos analizę, pagrindžia, koks įrodinėjimo standartas turėtų būti taikomas Lietuvos civiliniame procese. Straipsnyje taip pat identifikuojami ir apžvelgiami probleminiai aspektai, susiję su įrodinėjimo standartu, kurie turėtų būti koreguojami teismų praktikoje.

Tyrimo esminę reikšmę turėjo šie panaudoti šaltiniai ir literatūra – F. Kleino (Klein, 1891), M. Taruffo (Taruffo, 2003), V. Mikelėno (Mikelėnas, 2005) moksliniai darbai. Analizuojant šio darbo objektą esminę reikšmę taip pat turėjo CPK ir jį aiškinanti LAT praktika.

1. Istoriniai Lietuvos civilinio proceso teisės aspektai

Kaip nurodoma įvade, vienas iš kriterijų, leidžiančių identifikuoti Lietuvos civiliniame procese taikomą įrodinėjimo standartą, yra civilinio proceso mokykla, kuria yra grindžiamas šiuolaikinis Lietuvos civilinis procesas. Siekiant apibūdinti šią mokyklą ir su ja susijusį įrodinėjimo standartą, būtina atlikti trumpą istorinę Lietuvos civilinio proceso teisės analizę. Kaip teigė vienas iš istorinės teisės mokyklos tėvų Karlas von Savigny – tikrąją teisės prasmę galime pažinti tik su istorijos pagalba, nes teisė susiformuoja kaip istorijos rezultatas ir yra tautos dvasios išorinė išraiška (Kunkel, Schermaier, 2001, p. 239–240).

Pirmajame Lietuvos civilinio proceso vadovėlyje, parengtame remiantis Trečiuoju Lietuvos Statutu, teigiama, kad civilinio proceso teisė – tai taisyklių, kuriose įtvirtinamos priemonės tiesai byloje nustatyti ir teisingumui įvykdyti, sistema (Korowicki, 1892, p. 1). Kiek tai susiję su tiesos nustatymu ir įrodinėjimo standartu, XVI a. Lietuva ypač neišsiskyrė iš kitų Europos valstybių. Tuo metu LDK, kaip ir didžiojoje Europos dalyje, galiojo formalaus įrodymų vertinimo principas, kuris pasižymėjo detaliomis įrodinėjimo taisyklėmis, kurios nustato tiek įrodymų įrodomąją galią, tiek reikšmę, tiek reikalaujamą įrodymų kiekį (Bartkus, 2021, p. 109). Pavyzdžiui, Trečiojo Lietuvos Statuto LXXXI straipsnyje nustatoma įrodinėjimo remiantis būtiniais įrodymais taisyklė – šalis, įrodinėjama savo byloje, turi įrodinėti

su trimis liudytojais, pasitikėjimo vertais ir neįtariamais žmonėmis. O jeigu kas neturėtų trijų liudytojų, tada, nesant trečiojo, su dvių liudijimais turi pats prisiekti ir taip savo bylą laimėti (Trečiasis Lietuvos Statutas, 2023, p. 217–218). Formalaus įrodymų vertinimo principo pripažinimas leidžia teigti, kad Trečiajame Lietuvos Statute tiesos paieška buvo formalumas, o įrodinėjimo standartas buvo nulemtas ne asmeninio teisėjo įsitikinimo, bet įstatymų reikalaujamų įrodymų pateikimo į bylą. Kitaip tariant, jeigu šalis laikėsi formalių įrodinėjimo reikalavimų ir, pavyzdžiui, pagal Statuto LXXXI straipsnį faktines aplinkybes įrodinėja trimis pasitikėjimo vertais ir neįtariamais liudytojais – reikalaujamas teisėjo įsitikinimo laipsnis būtų laikomas formaliai pasiektu.

Rimtas pokytis link šiuolaikinės tiesos ir atitinkamai įrodinėjimo standarto koncepcijos įvyksta 1864 m., kai yra priimamas Rusijos Imperijos civilinės teisenos įstatymas (toliau – CTĮ), kuris buvo parengtas pagal tuo metu pažangiausią 1807 m. Napoleono civilinio proceso kodeksą ir galiojo Lietuvoje iki pat 1940 m. įvykdytos Sovietų Sąjungos okupacijos. CTĮ pereinama nuo formalaus prie laisvo įrodymų vertinimo principo, pagal kurį teismas pagal savo vidinį įsitikinimą nustato įrodymų reikšmę ir tai, ar jie patvirtina (paneigia) šalių nurodytas aplinkybes (Damaška, 1995, p. 344; Bartkus, 2021, p. 109). Atsisakius formalaus įrodymų vertinimo, CTĮ buvo keliamas tikslas nustatyti ne formaliąją tiesą, o tiesą, kurią šiandien vadiname materialiąja tiesa. Kaip bus detaliau pagrindžiama toliau, ši tiesos samprata reiškia, kad teismas yra visiškai arba beveik visiškai įsitikinęs byloje priimamo sprendimo teisingumu. Dėl šios priežasties teisėjui buvo suteikiama teisė užduoti šalims klausimus ir reikalauti paaiškinimų dėl ginčui svarbių aplinkybių (Tjutrumov, 1925, p. 275).

Tarpukario Lietuvos civiliniame procese laikomasi panašios pozicijos. Vieninteliame to meto civilinio proceso vadovėlyje teigiama, kad įrodymai byloje turi nekelti abejonių (Mačys, 1924, p. 209). Todėl galime daryti išvadą, kad iki sovietų okupacijos Lietuvos civilinio proceso teisė nuosekliai vystėsi socialinio civilinio proceso kryptimi, kuris yra grindžiamas materialiosios tiesos nustatymu, aktyviu teismo vaidmeniu byloje ir įrodinėjimo standartu, reikalaujančiu ne tik tikėti, bet būti pagrįstai įsitikinusiems faktinių aplinkybių egzistavimu byloje (žr. Nekrošius, 2002, p. 37).

Sovietinės okupacijos laikotarpiu įrodinėjimo standarto klausimas civilinio proceso teisėje apskritai nebuvo keliamas, nes čia vyravo inkvizicinio proceso modelis su visagaliu teismu ir jo pareiga nustatyti objektyviąją tiesą byloje. 1964 m. LTSR civilinio proceso kodekso (toliau – LTSR CPK) 15 straipsnyje buvo numatyta: „Teismas privalo, neapsiribodamas pateikta medžiaga ir paaiškinimais, imtis visų įstatymo numatytų priemonių, kad būtų visapusiškai, pilnutinai ir objektyviai išaiškintos tikrosios bylos aplinkybės, šalių teisės ir pareigos“ (LTSR civilinio proceso kodeksas, 1964). Šiai normai antrino ir LTSR CPK komentaro autoriai, kurie nurodė, kad pats teismas yra suinteresuotas išaiškinti tikrąsias bylos aplinkybes, todėl, trūkstant įrodymų, teismas savo iniciatyva imasi visų įstatymo numatytų priemonių jiems surinkti, tikrosioms bylos aplinkybėms visapusiškai išsiaiškinti ir objektyviai tiesai byloje nustatyti (Žeruolis *et al.*, 1980, p. 16). Objektyvioji tiesa suponuoja ir taikomą įrodinėjimo standartą, pagal kurį reikalaujama ne pagrįstai, o absoliučiai, t. y. be menkiausios abejonės, įsitikinti bylos faktinių aplinkybių egzistavimu.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, iškilo civilinio proceso teisės reformos poreikis, nes egzistavęs sovietinio civilinio proceso modelis visiškai neatitiko besikeičiančių ekonominių bei politinių visuomenės gyvenimo realių. Apibūdinamas XIX a. pabaigos Austrijos civilinio proceso reformą, vienas iš jos pagrindinių tėvų Franzas Kleinas teigė, kad šios reformos tikslas yra pakeisti proceso dalyvių mąstymo būdą ir požiūrį į procesą (Klein, 1891, p. 7). Identiška užduotis buvo keliamą ir naujam CPK. Viena iš reformos dalių – perėjimas iš inkvizicinio proceso prie rungimosi ir dispozityvumo principais grindžiamo proceso, kuriame būtų pasiekta teismo ir šalių galių pusiausvyra. Įrodinėjimo standarto klausimas šiuo aspektu buvo vienas iš centrinių, nes nuo jo priklausė ir teismo vaidmuo procese.

Reforma vyko dviem etapais – atliekant neatidėliotinai reikalingus 1964 m. LTSR CPK pakeitimus bei rengiant naująjį CPK. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro sudaryta darbo grupė naujam CPK rengti pradėjo savo veiklą 1996 m., o jau 2002-02-28 Lietuvos Respublikos Seimas priėmė naują CPK, kuris įsigaliojo 2003-01-01. CPK rengimo darbo grupės nariai vieningai sutarė dėl to, kad naujasis CPK turi būti grindžiamas socialinio civilinio proceso idėjomis. Tai nulėmė, kad teismas Lietuvos civiliniame procese turi užimti ne inkvizicinę, bet aktyvią poziciją, kuri grindžiama materialiuoju vadovavimu procesui.

Taigi, Lietuvos civilinio procesas dar nuo XIX a. laikosi idėjų, artimų socialinio civilinio proceso modeliui, t. y. materialiosios tiesos nustatymas, aktyvus teismo vaidmuo byloje ir įrodinėjimo standartas, reikalaujantis ne tik tikėti, bet ir būti pagrįstai įsitikinusiam faktinių aplinkybių egzistavimu byloje. Todėl nenuostabu, kad, kuriant šiuolaikinį CPK, kaip šio teisės akto pagrindas buvo pasirinkta būtent socialinio civilinio proceso mokykla.

2. Tiesos nustatymas civiliniame procese ir jos ryšys su įrodinėjimo standartu

Antrasis straipsnio įvade identifiukuotas kriterijus, leidžiantis atskleisti konkrečioje valstybėje taikomą įrodinėjimo standartą, yra tiesos samprata. Straipsnio 1 dalyje buvo užsiminta apie kelias istoriniams Lietuvos civilinio proceso teisės šaltiniams būdingas tiesos sampratas. Šioje dalyje detaliau apžvelgiamos Lietuvos teisės doktrinoje dažniausiai išskiriamos trys tiesos sampratos – objektyvioji, formalioji ir materialioji tiesa (žr. Nekrošius, 2002, p. 37; Goda *et al.*, 2011, p. 173). Kiekviena iš šių tiesos sampratų ir su jomis susijęs įrodinėjimo standartas detaliau atskleidžiami toliau.

Objektyviosios tiesos sampratai, kuri, kaip minėta, buvo pripažįstama 1964 m. LTSR CPK, būdingi šie aspektai: (1) ši tiesos samprata įpareigoja teismą laikyti tiesa tik tokias faktines aplinkybes, kurios realiai ir objektyviai egzistuoja išoriniame pasaulyje; (2) ši tiesos samprata įpareigoja teismą būti aktyvų, t. y. savo iniciatyva rinkti įrodymus ir neapsiriboti tik byloje dalyvaujančių asmenų pateikta medžiaga (Laužikas *et al.*, 2003, p. 44). Objektyvioji tiesa suponuoja ir taikomą įrodinėjimo standartą, pagal kurį reikalaujama ne pagrįstai, o absoliučiai, t. y. be menkiausios abejonės, įsitikinti bylos faktinių aplinkybių egzistavimu.

Ši tiesos samprata negali būti pripažįstama šiuolaikiniame Lietuvos civiliniame procese. Ši tiesa ne tik nesuderinama su socialinio civilinio proceso modeliu, kuriuo paremtas CPK, bet ir paskelbus, kad įrodinėjimo tikslas yra nustatyti objektyviają tiesą, iš karto reikėtų daryti išvadą, kad daugelyje bylų šis tikslas iš principo negali būti pasiekiamas, o pats teismas tokiais atvejais virsta tardomuoju organu (Nekrošius, 2004, p. 14). Be to, šios tiesos sampratos įtvirtinimas paneigtų pačią proceso dalyvių autonomijos idėją (Laužikas *et al.*, 2003, p. 44).

Formaliosios tiesos samprata tiesą apibūdina kaip tai, kas yra labiausiai tikėtina esant tiesa, išimtinai atsižvelgiant į byloje pateiktą medžiagą. Ši tiesos samprata dažniausiai siejama su bendrosios teisės tradicijos valstybių proceso teise ir liberaliuoju civilinio proceso modeliu. Šią tiesos sampratą puikiai atskleidžia JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjo J. M. Harlano mintis: „teismo procese, kuriame ginčijamasi dėl anksčiau įvykusių faktų, teisėjas negali įgyti ypač tikslių žinių apie tai, kas įvyko. Vietoj to teisėjas gali įgyti žinių tik apie tai, kas tikėtina įvyko“ (Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiojo Teismo 1970 m. kovo 31 d. sprendimas). Formalioji tiesa nulemia didesnės tikimybės standarto taikymą, t. y. teisėjui turi būti labiau tikėtina nei ne, kad įrodinėjama faktinė aplinkybė egzistavo. Šis standartas dažnai yra apibrėžiamas matematine formuluote – jeigu ieškovas, pateikęs savo įrodymus, sugeba įtikinti teismą 51 proc. prieš 49 proc. esant aplinkybėms, kurios sudaro ieškinio pagrindą, ieškinio pagrindas pripažintinas įrodytu (Mikelėnas, 2005, p. 10).

Trečioji tiesos samprata – materialioji tiesa. Kaip minėta, ši tiesos samprata reiškia, kad teismas yra visiškai arba beveik visiškai įsitikinęs byloje priimamo sprendimo teisingumu. Ši tiesos samprata turi tiesioginį ryšį su socialinio civilinio proceso mokykla. F. Kleinas teigė, kad materialioji tiesa procese bus nustatyta tada, kai teismas turės galimybę, kiek galima daugiau išsiaiškinti ginčijamas aplinkybes ir tuo remdamasis tinkamai pritaikyti materialiosios teisės normas (Parker, Lewisch 1998, cituota Nekrošius, 2002, p. 37). Skirtingai nei objektyviosios tiesos atveju, nustatant materialiąją tiesą teismas neturi absoliučios galios, bet ir neprivalo apsiriboti šalių pateiktais įrodymais.

Su materialiosios tiesos nustatymu siejamas pagrįsto įsitikinimo standartas. Pagal šį standartą reikalaujama, kad teisėjas būtų pagrįstai įsitikinęs bylos faktinėmis aplinkybėmis. Gilus individualus įsitikinimas turi būti gerai išsakyti teisėjo jausmuose, kad atsirastų tikrumas dėl bylos faktų (žr. Taruffo, 2003, p. 667). Socialiniame civiliniame procese vyraujančiu įrodinėjimo standartu yra pripažįstamas toks teismo įsitikinimas faktinių bylos aplinkybių buvimu ar nebuvimu, kuris kiekvienam protingam ir gyvenimiškas aplinkybes suprantančiam žmogui nepalieka esminių abejonių dėl bylai reikšmingos aplinkybės buvimo ar nebuvimo. Paprastai teismų praktikoje yra pripažįstama, kad toks įsitikinimas pasiekiamas susiduriant su situacija, kai tikėtumas ribojasi su tikrumu (Fasching, 1990, p. 433).

Siekiant nustatyti materialiąją tiesą ir pasiekti pagrįstą įsitikinimą, bylą nagrinėjančiam teismui yra suteikiami materialaus vadovavimo procesui įgalinimai, tai leidžia jam daryti įtaką šalių elgesiui teikiant įrodymus procese, kad bylai esmingos aplinkybės būtų atskleistos kaip galima išsamiau. Aišku, ne kiekvienoje byloje yra įmanoma pasiekti materialiosios tiesos nustatymo etaloną, nes tai priklauso ne tik nuo teismo, bet ir nuo šalių valios. Net ir aktyvus teismas yra varžomas dispozityvumo ir rungimosi principų, todėl teismo ir šalių galių santykis socialiniame civiliniame procese paprastai yra apibūdinamas formule – teismas siūlo, o šalys sprendžia (Nekrošius, 2002, p. 40).

Taigi, teisės doktrinoje dažniausiai aptinkamos tiesos sampratos, t. y. objektyvioji, formalioji ir materialioji, kelia skirtingus reikalavimus įrodinėjimo procese. Glaudžiausią ryšį su socialinio civilinio proceso mokykla turi materialiosios tiesos samprata, kuri bus nustatyta tuo atveju, kai teisėjas bus pagrįstai įsitikinęs dėl bylos faktinių aplinkybių.

3. Įrodinėjimo standartas Lietuvos civiliniame procese: CPK analizė

Apžvelgus Lietuvos civilinio proceso istorinius aspektus ir trumpai apibūdinus teisės doktrinoje aptinkamas tiesos sampratas, metas pereiti prie šios straipsnio pagrindinio klausimo – koks įrodinėjimo standartas yra ir turėtų būti taikomas Lietuvos civiliniame procese? Šioje dalyje bus atsakoma į šį klausimą, remiantis normatyvine analize, t. y. CPK nuostatomis.

CPK kūrimo istorija patvirtina ypač glaudų CPK ir socialinio civilinio proceso modelio ryšį. Tą papildomai pagrindžia ir 2001-08-13 Seime užregistruoto naujojo CPK projekto aiškinamasis raštas, kuriame teigiama, kad rengdama projektą darbo grupė rėmėsi socialinio civilinio proceso modeliu (Aiškinamasis raštas Dėl Lietuvos Respublikos...). Šio modelio pasirinkimas nulėmė tai, kad vienas iš CPK esminių bruožų yra aktyvus teisėjas. Tai nereiškia, kad teismui suteikiamos neribotos galios. Priešingai – šalių valia, sprendžiant disponavimo ginčo dalyku klausimus, turi lemiamą reikšmę, tačiau teismas turi teisę pasiūlyti šalims svarstyti įvairius klausimus: pasirūpinti atstovavimu, pateikti papildomus įrodymus, o tam tikrais atvejais teismui paliekama teisė rinkti įrodymus savo iniciatyva.

Kaip apžvelgta pirmiau, socialinio civilinio proceso pasirinkimas nulemia ir materialiosios tiesos nustatymo tikslą civiliniame procese. Socialinio civilinio proceso modelis ir materialiosios tiesos samprata nulemia ir konkretaus įrodinėjimo standarto, t. y. pagrįsto įsitikinimo, taikymą šiuolaikiniame Lietuvos civiliniame procese. Kaip matyti iš prieš tai pateikto pagrįsto įsitikinimo standarto apibūdinimo, šis

standartas, kitaip nei didesnės tikimybės standartas, suponuoja aukštesnį įsitikinimo laipsnį, kuris turėtų pasižymėti pagrįstu teisėjo vidiniu įsitikinimu dėl faktinių aplinkybių egzistavimo (žr. 2 dalį).

Pagrįsto įsitikinimo standarto taikymą patvirtina ir CPK nuostatų analizė. CPK tiesiogiai nereglamentuoja Lietuvos civiliniame procese taikomo įrodinėjimo standarto. Nepaisant to, CPK 176 straipsnio 1 dalyje nurodyta: „Įrodinėjimo tikslas – teismo įsitikinimas, pagrįstas byloje esančių įrodymų tyrimu ir įvertinimu, kad tam tikros aplinkybės, susijusios su ginčo dalyku, egzistuoja arba neegzistuoja.“ Lingvistinė šios nuostatos analizė leidžia teigti, kad pagrindinis įrodinėjimo tikslas yra teisėjo vidinis įsitikinimas. Kaip nurodyta pirmiau, vidinis įsitikinimas yra neatskiriamas ir esminis pagrįsto įsitikinimo standarto elementas (žr. 2 dalį). Pavyzdžiui, Christophas Engelis, aiškindamas pagrįsto įsitikinimo standarto sampratą, pasitelkia Prancūzijos baudžiamąjį proceso kodekso 353 straipsnį, kuriame taip pat akcentuojamas teisėjo vidinis įsitikinimas: „<...> teisė jų klausia vienintelio klausimo, kuris pilnai atskleidžia jų pareigą: ar tu jautiesi įsitikinęs?“ (Engel, 2009, p. 440).

Aiškinant CPK 176 straipsnio 1 dalį, svarbi yra ir CPK 159 straipsnio 1 dalies nuostata, kad bylą nagrinėjantis teismas privalo imtis CPK nustatytų priemonių siekiant, kad būtų atskleistos esminės bylos aplinkybės. Remiantis CPK 159 straipsnio 1 dalis neleidžia teisėjui byloje apsiriboti tik formaliaja tiesa. Tą patvirtina ir CPK 159 straipsnio komentaras: „įgyvendindamas CPK 159–160 str. nurodytas teises, teismas turi siekti būti visiškai arba beveik visiškai įsitikinęs esant tam tikras aplinkybes arba jų nesant“ (Valančius *et al.*, 2005, p. 11).

Taigi, tiek istorinė CPK analizė, tiek ir CPK nuostatų analizė leidžia daryti išvadą – Lietuvos civiliniame procese turi būti pripažįstamas materialiosios tiesos nustatymo tikslas ir pagrįsto įsitikinimo standartas. Deja, bet kaip bus parodyta toliau, Lietuvos teismų praktika ne kartą yra nuėjusi kitu keliu.

4. Įrodinėjimo standartas Lietuvos civiliniame procese: teismų praktikos analizė

Garsus JAV teisėjas Oliveris W. Holmesas teigė: „Pranašystės, ką iš tikrųjų darys teismai, ir daugiau nieko pretenzingo – taip aš suprantu teisę“ (Holmes, 1897, p. 457, 461). Todėl, norint visapusiškai atskleisti Lietuvos civiliniame procese taikomą įrodinėjimo standartą, negalima apsiriboti išimtinai normatyvine analize, bet būtina pasitelkti ir realistinę analizę, t. y. analizuoti Lietuvos teismų praktiką.

Lietuvos teismų praktika įrodinėjimo standarto klausimu pradžioje nuėjo kiek kitu keliu, kuris neatitiko socialinio civilinio proceso tradicijos. To pradžia – 2004-12-04 LAT Senato nutarimas Nr. 51 dėl Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant Civilinio proceso kodekso normas, reglamentuojančias įrodinėjimą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004-12-30 nutarimas). Nutarimo 3 punkte teigiama, kad jeigu pateikti įrodymai leidžia teismui padaryti išvadą, esant didesnei tikimybei, kad tam tikri faktai egzistavo, negu neegzistavo, teismas pripažįsta tuos faktus nustatytus. Akivaizdu, kad šis išaiškinimas Lietuvos civiliniame procese įtvirtina ne pagrįsto įsitikinimo, bet didesnės tikimybės standartą. Ši išvada suponuoja ne tik tai, kad Lietuvos civiliniame procese turėtų būti taikomas su socialinio civilinio proceso modeliu nesuderinamas standartas, bet ir tai, kad Lietuvos civiliniame pripažįstama formaliosios tiesos samprata (žr. 2 dalį).

Šis LAT išaiškinimas įnešė gana daug sumaišties į teismų praktiką. Iki šiol galima rasti nemažai LAT nutarčių, kuriose pripažįstamas didesnės tikimybės standartas. Pavyzdžiui, LAT yra nurodęs: „Įrodymų pakankamumas civiliniame procese grindžiamas vadinamąja tikėtinumo taisykle (tikimybių pusiausvyros principu). Vadovavimasis tikimybių pusiausvyros principu teismui priimant procesinį sprendimą negali būti prilygintas teismo procesinio sprendimo pagrindimui prielaidomis, nes tai draudžia proceso įstatymai“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009-03-16 nutartis civilinėje byloje; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020-04-22 nutartis civilinėje byloje).

Nors didesnės tikimybės standarto pripažinimą galime rasti ir visai nesenoje praktikoje, atliktas tyrimas leidžia teigti, kad apie 2010 m. LAT pozicija pradėjo keistis. 2010 m., o vėliau ir 2011 m. nutartyse LAT nurodo, kad Lietuvos civiliniame procese turėtų būti taikomas pagrįsto įsitikinimo standartas: „CPK įtvirtintas įrodinėjimo standartas, pagal kurį įrodinėjimo apimties kriterijumi laikytinas protingo žmogaus etalonas ir faktas, pripažintinas įrodytu esant visiškam arba beveik visiškam vidiniam teismo įsitikinimui. ... Šiame kasacinio teismo nuosekliai plėtojamos praktikos kontekste teisėjų kolegija pažymi, kad bylose turi būti pasiektas protingas įsitikinimas faktų buvimu arba nebuvimu.“ (2010-05-17 nutartis civilinėje byloje; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010-09-28 nutartis civilinėje byloje; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011-08-08 nutartis civilinėje byloje; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011-10-27 nutartis civilinėje byloje).

Prie pastarojo standarto grįžtama ir naujausioje LAT praktikoje. 2024-02-08 LAT civilinėje byloje Nr. e3K-3-9-1075/2024 priėmė nutartį, kurioje pateikė svarbius su įrodinėjimo standartu susijusius išaiškinimus. Nutartyje nurodoma, kad Lietuvos civiliniame procese yra taikomas pagrįsto įsitikinimo standartas, pagal kurį reikalaujama, kad teisėjas būtų pagrįstai ir asmeniškai įsitikinęs dėl bylos faktinių aplinkybių egzistavimo. Kaip nurodo LAT, pagrįstas įsitikinimas formuoja teisėjo vidinį tikrumą dėl bylos faktų. Šis standartas nereikalauja pašalinti visų abejonių dėl bylos faktinių aplinkybių – teisėjas privalo turėti tokio laipsnio tikrumą, kuris tik pašalina esmines abejones, abejonių visiškai nepanaikindamas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024-02-08 nutartis civilinėje byloje).

Kas nulėmė šį pokytį? Galima išskirti bent tris priežastis, kurios detalčiau atskleidžiamos toliau.

Pirma, LAT Senato nutarimų privalomos teisinės galios antikonstitucingumas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006-03-28 nutarime konstatavo, kad iš Konstitucijos kylančios bendrosios kompetencijos teismų instancinės sistemos negalima interpretuoti kaip varžančios žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų procesinį savarankiškumą: aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismai (ir tų teismų teisėjai) negali kištis į žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų nagrinėjamas bylas, teikti jiems kokių nors privalomų ar rekomendacinių pobūdžio nurodymų, kaip turi būti sprendžiamos atitinkamos bylos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006-03-28 nutarimas byloje; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014-03-10 sprendimas byloje).

Atsižvelgdamas į Konstitucinio Teismo formuojamą praktiką, Seimas 2016-06-02 įstatymu Nr. XII-2402 priėmė Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimus, kuriais buvo atsisakyta LAT Senato nutarimų kaip teisės aiškinimo formos (XII-2402 Lietuvos Respublikos teismų įstatymo...). Atitinkamai savo privalomą reikšmę prarado ir minėtas LAT Senato nutarimas Nr. 51, kuriame nurodoma, kad Lietuvos civiliniame procese yra taikomas didesnės tikimybės standartas.

Antra, materialiosios tiesos pripažinimas konstituciniu lygmeniu. Tam, kad būtų grįžta prie socialinio civilinio proceso modelio, padarė įtaką Konstitucinio Teismo jurisprudencija, kurioje tiesiogiai pripažįstamas ne bet kokios, bet materialiosios tiesos nustatymo tikslas: „Įstatymuose turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad jurisdikcinės ir kitos teisę taikančios institucijos ... siektų nustatyti materialią tiesą byloje“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006-09-21 nutarimas byloje; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011-01-31).

LAT praktika taip pat pradėjo pripažinti materialiosios tiesos nustatymo tikslą. Pavyzdžiui, LAT yra nurodęs: „Pagrindinis bet kurios instancijos teismo tikslas – teisingas bylos išnagrinėjimas, siekiant nustatyti tiesą byloje, todėl teismo pareiga yra ištirti visas bylai reikšmingas aplinkybes ir priimti teisingą sprendimą“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008-07-18 nutartis civilinėje byloje; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016-02-26 nutartis civilinėje byloje). Maža to, kai kuriose nutartyse LAT tiesiogiai pamini materialiosios tiesos sampratą: „Kasacinio teismo praktikoje laikomasi nuoseklios

pozicijos, kad pagrindinis bet kurios instancijos teismo tikslas yra teisingas bylos išnagrinėjimas, siekiant nustatyti materialią tiesą byloje. Teismo pareiga – ištirti visas bylai reikšmingas aplinkybes ir priimti teisingą sprendimą.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017-02-15 nutartis civilinėje byloje).

Trečia, reikia pripažinti, kad pokyčiams nemažą įtaką turėjo ir gilesnis CPK 176 straipsnio ir socialinio civilinio proceso modelio, kaip CPK pagrindo, suvokimas. Kaip minėta, socialinio modelio pradininkas F. Kleinas laikėsi pozicijos, kad civilinio proceso reforma yra visų pirma mąstymo pasikeitimas, todėl natūralu, kad teisėjų, bylos dalyvių mąstymo pokyčiai dažnai gali užtrukti.

Pagrįsto įsitikinimo standarto pripažinimas ir grįžimas prie socialinio civilinio proceso ištakų yra sveikintinas. Nepaisant to, tai, toli gražu, nėra pabaiga. Iki šiol galime kelti įvairius klausimus ir rasti probleminių aspektų, susijusių su įrodinėjimo standarto taikymu. Keli iš šių aspektų yra paaiškinami toliau.

Pirmas aspektas – LAT požiūris į įrodinėjimo standartą nedispozityviose bylose. LAT yra nurodęs: „Teismui, sprendžiančiam reikalavimus dėl savavališkos statybos ar statybos pagal neteisėtai išduotą statybą leidžiantį dokumentą padarinių šalinimo statinių nugriovimo būdu, neturi kilti abejonių dėl faktinių aplinkybių, sudarančių tokio reikalavimo pagrindą, egzistavimo – teismo įsitikinimas turi būti iš esmės neabejotinas.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018-05-23 nutartis civilinėje byloje). Iš šios citatos gali susidaryti įspūdis, kad materialiosios tiesos nustatymo reikalavimas ir pagrįsto įsitikinimo standartas yra taikomi tik nedispozityviose bylose, kuriuose dėl viešojo intereso teismo vaidmuo yra aktyvesnis nei dispozityviose civilinėse bylose. Todėl susidaro įspūdis, kad dispozityviose bylose gali būti pripažįstama ne materialioji, o formalioji tiesa ir taikomas jai būdingas didesnės tikimybės standartas. Tą patvirtina ir kitose LAT nutartyse pateikti išaiškinimai: „... įrodinėjimo standartas priklauso nuo nagrinėjamo ginčo pobūdžio“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019-05-02 nutartis civilinėje byloje).

Toks požiūris yra klaidingas. Skirtingų tiesos sampratų ir įrodinėjimo standartų pripažinimas yra nesuderinamas su socialinio civilinio proceso modeliu. Turėtume vadovautis kitokiu požiūriu – materialioji tiesa turi būti nustatoma visose civilinėse bylose. Šiuo atveju skirtumas tik tas, kad nedispozityviose bylose teismas turės daugiau priemonių tam tikslui pasiekti (pavyzdžiui, teismo teisė rinkti įrodymus savo iniciatyva).

Antras aspektas – teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai yra iškeliamas per aukštas įrodinėjimo standartas. Kaip minėta, nei materialioji tiesa, nei pagrįsto įsitikinimo standartas nereikalauja absoliutaus teismo įsitikinimo. Deja, bet kai kuriais atvejais teismų praktika iškelia per aukštą įrodinėjimo standartą: „Atsakovei, siekiančiai sprendimo už akių peržiūrėjimo, nepakanka pareiškime dėl sprendimo už akių peržiūrėjimo nurodyti savo nesutikimą ar abejones teismo priimtu sprendimu – atsakovės pateikti įrodymai turi besąlygiškai patvirtinti tai, jog priimtas sprendimas yra akivaizdžiai neteisingas ir turėtų būti panaikintas nepaisant atsakovės netinkamo naudojimosi procesinėmis teisėmis.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018-10-11 nutartis civilinėje byloje). Reikalavimas besąlygiškai ir akivaizdžiai patvirtinti faktinę aplinkybę yra tolygus reikalavimui nustatyti objektyviąją tiesą, kuri, kaip minėta, Lietuvos civiliniame procese neturi vietos (žr. 2 dalį).

Trečias ir paskutinis aspektas – įrodinėjimo standarto keliami reikalavimai šaliai piktnaudžiaujant procesu. Materialioji tiesa ir pagrįstas įsitikinimas yra tikslai, kurie ne visada gali būti įgyvendinti. Teismas gali neturėti galimybių nustatyti materialiosios tiesos tuo atveju, kai šalys nevykdo kooperavimosi (bendradarbiavimo) pareigos (CPK 8 straipsnis), pareigos rūpintis proceso skatinimu (CPK 7 straipsnis) ar piktnaudžiauja procesu (CPK 95 straipsnis). Pavyzdžiui, teismas turi teisę atsisakyti priimti net ir reikšmingus šalies įrodymus, kurie pateikti per vėlavimą (CPK 181 straipsnis). Tokiais atvejais kyla klausimas, ar tikrai teismas yra pajėgus nustatyti materialiąją tiesą ir pasiekti pagrįstą įsitikinimą.

Vienas iš šios problemos sprendimo būdų galėtų būti įrodinėjimo standarto sumažinimas, t. y. didesnės tikimybės standarto taikymas. Iš kitos pusės, toks pasiūlymas galimai prieštarautų socialinio

civilinio proceso modeliui, kuris tiesiog nenumato kito įrodinėjimo standarto taikymo galimybes. Todėl greičiausiai problemos sprendimo būdas šiuo atveju slypi pačioje pagrįsto įsitikinimo standarto idėjoje. Garsus teisės mokslininkas Michele Taruffo, apibrėždamas pagrįsto įsitikinimo standartą, nurodo, kad teisėjo vidinis įsitikinimas yra tarsi juodoji dėžė, kurią užpildyti paliekama asmeninei teisėjo sąžinei (Taruffo, 2003, p. 667). Todėl teisėjas, vadovaudamasis šiuo standartu, turi visišką diskreciją spręsti dėl savo asmeninio įsitikinimo, neatsižvelgdamas į įrodymus, kurie, pavyzdžiui, dėl šalies piktnaudžiavimo buvo pašalinti iš bylos.

Taigi, nuo 2004 m. iki dabar LAT praktikoje galima pastebėti tam tikrą pokytį, dėl kurio buvo ilgainiui atsisakyta didesnės tikimybės standarto ir pereita prie socialinio civilinio proceso modeliui būdingo pagrįsto įsitikinimo standarto. Atsižvelgiant tiek į CPK kūrimo istoriją, tiek į CPK nuostatas, tiek į materialiosios tiesos nustatymo tikslą, šis pokytis yra sveikintinas. Nepaisant to, iki šiol praktikoje kyla įvairių probleminių aspektų, susijusių su skirtingų įrodinėjimo standartų taikymu, pernelyg aukšto įrodinėjimo standarto iškelimu ir pagrįsto įsitikinimo standarto taikymu, kai šalys piktnaudžiauja procesu.

Išvados

1. Istorinė Lietuvos civilinio proceso teisės šaltinių analizė leidžia teigti, kad nuo XIX a. Lietuvos civiliniame procese dominavo socialinio civilinio proceso idėjos, kurios yra grindžiamos materialiosios tiesos nustatymu, aktyviu teismo vaidmeniu byloje ir įrodinėjimo standartu, reikalaujančiu ne tik tikėti, bet būti pagrįstai įsitikinusi faktinių aplinkybių egzistavimu byloje. Todėl nenuostabu, kad kuriant šiuolaikinį CPK kaip šio teisės akto teorinis pagrindas buvo pasirinkta socialinio civilinio proceso mokykla.
2. Teisės doktrinoje dažniausiai skiriamos trys tiesos sampratos – objektyvioji, formalioji ir materialioji. Kiekviena iš šių sampratų nustato skirtingą tiesos suvokimą ir yra susijusi su skirtingu įrodinėjimo standartu. Dėl socialinio civilinio proceso mokyklos įtakos Lietuvos civiliniam procesui artimiausia yra materialiosios tiesos samprata, kuri reiškia, kad teismas yra visiškai arba beveik visiškai įsitikinęs byloje priimamo sprendimo teisingumu. Ši tiesos samprata nulemia konkretų įrodinėjimo standartą – pagrįsto įsitikinimo standartą, pagal kurį reikalaujama, kad teisėjas būtų įsitikinęs bylos faktinėmis aplinkybėmis. Šis standartas reikalauja tokio įsitikinimo faktinių bylos aplinkybių buvimu ar nebuvimu, kuris kiekvienam protingam ir gyvenimiškas aplinkybes suprantančiam žmogui nepalieka esminių abejonių dėl bylai reikšmingos aplinkybės buvimo ar nebuvimo.
3. CPK nuostatų analizė leidžia daryti išvadą – Lietuvos civiliniame procese turi būti pripažįstamas materialiosios tiesos nustatymo tikslas ir pagrįsto įsitikinimo standartas. CPK 176 straipsnio 1 dalyje nustatytas teisėjo vidinis įsitikinimas kaip pagrindinis įrodinėjimo tikslas, o CPK 159 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad bylą nagrinėjantis teismas privalo imtis CPK nustatytų priemonių siekdamas, kad būtų atskleistos esminės bylos aplinkybės.
4. Nuo 2004 m. iki dabar LAT praktikoje galima pastebėti tam tikrą pokytį, dėl kurio buvo ilgainiui atsisakyta didesnės tikimybės standarto ir pereita prie socialinio civilinio proceso modeliui būdingo pagrįsto įsitikinimo standarto. Atsižvelgiant tiek į CPK kūrimo istoriją, tiek į CPK nuostatas, tiek į materialiosios tiesos nustatymo tikslą, šis praktikos pokytis yra sveikintinas. Nepaisant to, iki šiol LAT praktikoje galima pastebėti kelias problemas: (1) kai kuri praktika suponuoja skirtingų įrodinėjimo standartų taikymą dispozityviose ir nedispozityviose bylose; (2) tam tikrais atvejais iškeliamas pernelyg aukštas įrodinėjimo standartas; (3) iki šiol gali būti susiduriama su procesinėmis situacijomis, kai dėl šalies piktnaudžiavimo procesu teismas nebus pajėgus pasiekti materialiosios tiesos ir pagrįsto įsitikinimo.

Literatūra

Norminiai teisės aktai

- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340.
Lietuvos Respublikos teismų įstatymo Nr. I-480 22, 23, 27, 31, 32, 33 straipsnių pakeitimo ir 24, 25, 26 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas (2016). TAR, Nr. 15660.

Specialioji literatūra

- Bartkus, J. (2021). Įrodymų leistinumo reikšmė Lietuvos civiliniame procese. *Teisė*, 119, 105–117, <https://doi.org/10.15388/Teise.2021.119.6>
- Damaška, M. (1995). Free Proof and Its Detractors. *The American Journal of Comparative Law*, 43(3), 343–357 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/1578/ [žiūrėta 2020-12-06].
- Engel, C. (2009). Preponderance of the Evidence Versus in Time Conviction: A Behavioral Perspective on a Conflict between American and Continental European Law. *Vermont Law Review*, 33, 435–467, <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1401442>
- Fasching, H. W. (1990). *Lehrbuch des oesterreichischen Zivilprozessrechts*. Wien: Manz.
- Goda, G., Kazlauskas, M. ir Kuconis, P. (2011). *Baudžiamąjį proceso teisė*. Vilnius: Registrų centras.
- Holmes, O. W. (1897). The Path of Law. *Harvard Law Review*, 10(8), 457–478.
- Klein, F. (1891). *Pro futuro*. Wien: Franz Deiticke.
- Korowicki, A. (1826). *Proces Cywilny Litewski*. Wilno: Magistra Oboyg Praw.
- Kunkel, W., Schermaier, M. (2001). *Roemische Rechtsgeschichte. 13 Auflage*. Beohlau.
- Laužikas, E.; Mikelėnas, V. ir Nekrošius, V. (2003). *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia.
- Mačys, Vl. (1924). *Civilinio proceso paskaitos*. Teisių fakulteto leidinys. Kaunas: Varpo spaustuė.
- Mikelėnas, V. (2005). Įrodymų pakankamumo problema civiliniame procese. Iš: Nekrošius, V. et al. (eds.). *Tarp-tautinės konferencijos medžiaga „Civilinio proceso pirmosios instancijos teisme reforma Baltijos jūros regiono valstybėse ir centrinėje Europoje“*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 6–10.
- Mikelėnas, V. et al. (2020). *Civilinio proceso teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Nekrošius, V. (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia.
- Nekrošius, V. (2004). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimo „Dėl Civilinio proceso kodeksų normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje“ teorinė ir praktinė analizė. *Justitia*, 3(57), 13–21.
- Taruffo, M. (2003). Rethinking the Standards of Proof. *The American Journal of Comparative Law*, 51(3), 659–677, <https://doi.org/10.2307/3649122>
- Valančius, V., Driukas, A. (2006). *Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Valančius, V. et al. (2005). *Lietuvos civilinio proceso kodekso komentaras. II dalis. Procesas pirmosios instancijos teisme*. Vilnius: Justitia.
- Žeruolis, J. et al. (1980). *Lietuvos TSR civilinio proceso kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis.
- Tjutrumov, M. I. (1925). *Grazhdanskij process*. Izd. kn. magazina Ja. Raudsep.

Teismų praktika

Konstitucinio Teismo jurisprudencija

- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014-03-10 sprendimas. TAR, Nr. 2907.
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011-01-31 nutarimas. *Valstybės žinios*, 14-60234.
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006-09-21 nutarimas. *Valstybės žinios*, 102-3957.
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006-03-28 nutarimas. *Valstybės žinios*, 36-1292.

Lietuvos Respublikos bendros kompetencijos teismų praktika

- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024-02-08 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-9-1075/2024.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020-04-22 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-110-916/2020.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018-10-11 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-365-690/2018.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018-05-23 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-201-695/2018.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017-02-15 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-14-701/2017.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016-02-26 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-110-313/2016.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011-10-27 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-416/2011.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011-08-08 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-341/2011.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010-09-28 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-363/2010.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010-05-17 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-214/2010.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009-03-16 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-101/2009.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008-07-18 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-359/2008.
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004-12-30 nutarimas Nr. 51 apžvalga dėl Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant Civilinio proceso kodekso normas, reglamentuojančias įrodinėjimą.

Užsienio teismų sprendimai

Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiojo Teismo 1970 m. kovo 31 d. sprendimas *In re Winship* [interaktyvus]. 397 U.S. 358. Prieiga per internetą: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/397/358/> [žiūrėta 2024-03-22].

Kiti šaltiniai

Civilinio proceso kodekso projekto aiškinamasis raštas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso I–III dalių projekto“, Nr. IXP-926, 2001-08-13.
Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio proceso kodeksas (1964). *LTSR įstatymų sąvadas*, 1964-07-07. *Trečiasis Lietuvos Statutas* (2023). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės institutas. Vilnius: Alma littera.

Dr. Vytautas Nekrošius yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros profesorius, taip pat tikrasis Lietuvos mokslų akademijos narys. Svarbiausi moksliniai interesai ir tyrimų sritys – civilinis procesas, alternatyvūs ginčų sprendimo būdai, romėnų teisė.

Vytautas Nekrošius, PhD, is a Professor at the Private Law Department at Vilnius University, Faculty of Law. He is a member of the Lithuanian Academy of Sciences. His main research interests and areas of research include the civil procedure, alternative dispute resolution, and Roman Law.

Dr. Jurgis Bartkus yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros vyresnysis lektorius. Pagrindinės mokslinių interesų sritys – įrodymai ir įrodinėjimas, arbitražo teisė, civilinio proceso teisė, teisinis argumentavimas, sprendimų priėmimas teismo procese.

Jurgis Bartkus, PhD, is a senior lecturer at the Private Law Department at Vilnius University, Faculty of Law. His main areas of research include evidence and proof, Arbitration Law, Civil Procedure Law, legal reasoning, and decision-making in court proceedings.